

Legislatívna ochrana kultúrneho dedičstva v Československej republike v rokoch 1918 – 1939

Martina Orosová

Mgr. Martina Orosová
Pamiatkový úrad Slovenskej republiky
Cesta na Červený most 6
814 06 Bratislava
e-mail: martina.orosova@pamiatky.gov.sk

This paper analyzes laws and regulations governing the protection of cultural heritage (whether original measures or measures inherited from the legal systems of Austria and Hungary) adopted by the Czechoslovak republic in the period between the two world wars. It focuses on laws and regulations in force in Slovakia, comparing them to corresponding measures in national or Czech legal frameworks and finding that the primary purpose of such legislation was to prevent the export of movable cultural artifacts and that the legal framework of protection of cultural heritage in Slovakia was equivalent to that adopted in the Czech lands. In practical terms, however, both frameworks were of ad hoc and provisional nature and remained so until the beginning of World War II with the lack of political as the main reason for the failure to implement a truly national and comprehensive legal framework of protection of cultural heritage.

Key words

Czechoslovakia, cultural heritage, legal framework, laws and regulations, protection of cultural heritage, museums and archives, archeology, artifact export

Obsah pojmu kultúrne dedičstvo sa vyvíjal spolu s meniacim sa pohľadom človeka na kultúru a jej hodnoty a so silnejúcim strachom o stratu týchto hodnôt. Od prvého definovania kolektívnej zodpovednosti za zachovanie kultúrneho odkazu minulosti v Aténskej charte v roku 1931 nastal výrazný posun v chápaní toho, čo považovať za kultúrne dedičstvo a ako ho chrániť. Od historických pamiatok, cez sídla a územia dospel svet k nehmotným prejavom kultúry, ktoré sa strácajú rýchlejšie ako hmotné kultúrne dedičstvo a ich záchrana je náročnejšia. Medzivojnová Československá republika stojaca na pozíciách demokracie a humanizmu chápala kultúrne dedičstvo pokrokovovo a moderne, takmer v súčasnom duchu. Nepoužívala však pojem „kultúrne dedičstvo“, ale zamieňala ho za výraz „pamiatky“, pod ktorý sa zместil v podstate jeho súčasný rozsah.

Pod pojmom „pamiatky“ sa rozumel hnutelný alebo nehnuteľný predmet či skupina alebo súbor predmetov vytvorený ľudskou rukou alebo prírodou, ale aj pomyselný výtvar ľudského ducha, pokiaľ tieto predmety či výtvary majú význam historický, umelecký, vedecký alebo vôbec kultúrny a pokiaľ je ich zachovanie vo verejnom záujme. Pod pojem „pamiatka“ však bolo možné zahrnúť aj celé územie, ktoré má tieto charakteristické znaky.¹ Z hľadiska našej témy je dôležité najmä

---

¹ DVOŘÁK, Jan. Vývoj ideí a organizace ochrany památek. In: *Příručka školské a osvětové správy : Pro potřebu služby školských a osvětových úřadů a orgánů*. PLACHT, Otto – HAVELKA, František (eds.). Praha : Státní nakladatelství, 1934, s. 1612.

konštatovanie, že záchrana a zachovanie pamiatky je vecou verejného záujmu, pretože z tohto inštitútu vychádzalo legislatívne ukotvenie jej ochrany.

Kultúrne dedičstvo bolo výrazným stmelujúcim činiteľom, na ktorom sa formovali národnoobrodenecké a národnooslobodzovacie idey českého a slovenského národa už v 19. storočí. Československá republika nepochybne priniesla naplnenie týchto ideí, nič už nestálo v ceste ďalšiemu rozvoju všetkých aktivít nasmerovaných na záchranu a vedecké poznávanie českého a slovenského kultúrneho dedičstva. Ochrana kultúrneho dedičstva predpokladá v prvom rade jeho poznanie, pochopenie a zhodnotenie. V tomto procese sa odráža úroveň civilizácie a etickej vyspelosti štátu, ktorý svoje priority zhmotňuje do právnych predpisov a noriem. Pri analýze historického právneho prostredia, v rámci ktorého fungovala ochrana kultúrneho dedičstva v období prvej Československej republiky, nesmieme zabúdať na niekoľko skutočností. Predovšetkým je to kontinuita československých právnych noriem s rakúskym a uhorským právnym poriadkom, zakotvená v tzv. recepčnom zákone,² ktorým boli prevzaté zákony platné pred vznikom republiky v rakúskej a uhorskej časti monarchie, teda tie, ktoré úplne neodporovali charakteru republikánsko-demokratického zriadenia nového štátu. Spolu so zákonmi bol prevzatý aj systém rakúskej a uhorskej verejnej správy. Z hľadiska zachovania poriadku a zamedzeniu bezprávneho stavu, ktorý by mohol viesť k anarchii a deštrukcii života vojnou radikalizovanej spoločnosti, to bol nepochybne správny počin. Zákon však viedol k vytvoreniu právneho dualizmu, ktorý napriek sľubom a predstavám jeho tvorcov o dočasnosti a provizórnosti vydržal fakticky po celú dobu existencie Československej republiky a k definitívnej unifikácii jej právneho poriadku pred druhou svetovou vojnou nedošlo. V novom štáte, ktorý spojil dva historicky sa odlišne vyvíjajúce celky, začali vedľa seba fungovať dva odlišné právne a správne systémy, ktorých rozdielnosti sa vystupňovali najmä po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867.³ Tento fakt sa samozrejme odrazil aj v zabezpečení legislatívnej ochrany kultúrneho dedičstva. Celá sféra sa stala ešte problematickejšou snahou pražských ústredných orgánov štátnej správy riadiť, organizovať a spravovať jednotlivé oblasti centralisticky, autoritatívne a bez ohľadu na odlišnosť slovenských realít.

Ďalším východiskom našich úvah je kontinuita v názoroch a vedeckých postojoch ku kultúrnemu dedičstvu, ktorá nadobúdala zreteľnejšie formy od začiatku 19. storočia a v konkrétnej rovine sa v rakúskej časti monarchie realizovala v polovici 19. storočia a v Uhorsku o dve desaťročia neskôr. Výsledkom tohto vývoja bola jedna z najmodernejších organizácií ochrany pamiatok v Európe. Len v stručnosti pripomeňme vznik Cisárskej a kráľovskej centrálnkej komisie pre výskum a zachovanie stavebných pamiatok (*Kaiserliche und königliche Central-Commission*

² Zákon č. 11/1918 Sb. z. a n. z 28. 10 1918 o zriadení samostatného štátu československého, tzv. recepčný zákon: Čl. 2 *Veškeré dosavadní zemské a říšské zákony a nařízení zůstávají prozatím v platnosti.*

³ SCHELLE, Karel. *Organizace Československého státu v meziválečném období (1918 – 1938)*. Praha : Eurolex Bohemia, 2006, s. 28-29.

zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, ďalej Centrálna komisia), ktorá bola zriadená na návrh ministra baróna Brucka vládnyim rozhodnutím zo dňa 31. 12. 1850 pri ministerstve obchodu, priemyslu a verejných stavieb. Prvé zasadnutie Centrálnnej komisie sa konalo 10. 1. 1853 a prvé stanovky boli schválené 24. 2. 1853. V roku 1859 bola Centrálna komisia začlenená pod ministerstvo kultu a vyučovania, s novými stanovami. K jej hlavnému záujmu, ktorým bola starostlivosť o stavebné pamiatky, sa od roku 1872 pridružil záujem o umelecké a historické pamiatky.⁴ Mimo Centrálnnej komisie bol v roku 1897 zriadený Cisársko-kráľovský rakúsky archeologický ústav vo Viedni pre klasickú archeológiu, ktorý sa opieral aj o niekoľko starších dekrétov dvorskej kancelárie z rokov 1818 – 1846 a nariadení ministerstva kultu a vyučovania z rokov 1856 – 1897 upravujúcich „nálezy starožitností“.⁵ Novým štatútom z roku 1911 bola Centrálna komisia pod vedením Maxa Dvořáka pretvorená na odborný úrad spojený s vedeckým ústavom pre výskum a odbornú inventarizáciu umeleckého majetku v štáte. Úradnú kompetenciu Centrálnnej komisie vykonávali pamiatkové úrady, konzervátori a dopisovatelia v intenciách ministerských a miestodržiteľských výnosov z rokov 1875 – 1907 o ochrane pamiatok ohrozených stavebnou činnosťou.⁶ Pamiatkové úrady v Prahe (nemecká a česká sekcia), ktorých názov sa ustálil 13. 5. 1918 v podobe *C. k. zemský památkový úřad v království Českém* a *K. k. Landesdenkmalamt für das Königreich Böhmen*, sa vyvinuli z úradov zemských konzervátorov, ktorí boli menovaní v októbri 1912. Ochrana pamiatok na Morave bola organizovaná priamo Centrálnou komisiou vo Viedni. Podľa stanov z roku 1911 bol pri Centrálnnej komisii zriadený Umelecko-historický ústav zložený z odborníkov z odboru dejín umenia, archeológie a prehistórie a technikov – inžinierov a architektov. Mal za úlohu čo najskôr vyhotoviť rakúsky súpis pamiatok (*oesterreichische Kunsttopographie*) a dohliadať na činnosť štátnych múzeí.⁷

Ochrana písomných pamiatok a archívniectvo boli v kompetencii ministerstva vnútra, pri ktorom bola v roku 1894 zriadená archívna rada, zreorganizovaná v roku 1912. Jej výkonným orgánom boli podobne ako v prípade stavebných a umeleckých pamiatok okresní konzervátori. V roku 1908 boli prírodné pamiatky a „ochrana charakteristických miest a prírodných krás“ vyňaté z kompetencie ministerstva kultu a vyučovania a priradené k ministerstvu verejných prác. Dôležité pre ochranu pamiatok, respektíve kultúrneho dedičstva vôbec boli zákony o zákaze vývozu starožitností. Zákaz vyvážať z územia celej monarchie „obrazy, sochy, antiku, zbierky mincí a medirytín, vzácne rukopisy, kódexy a prvotlače, a vôbec také predmety umenia a literatúry, ktoré prispievajú k sláve a okrase štátu“ bol uzákonený už v dekréte dvorskej kancelárie č. 296 z 28. 12. 1818, doplnenom

⁴ DVOŘÁK, ref. 1, s. 1614; JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950. In: *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok*, 10. Bratislava : SÚPSOP, 1973, s. 7-14.

⁵ Zoznam dekrétov a nariadení: DVOŘÁK, ref. 1, s. 1614.

⁶ Zoznam výnosov: DVOŘÁK, ref. 1, s. 1614.

⁷ Štatút Centrálnnej komisie z roku 1911 podľa: DVOŘÁK, ref. 1, s. 1615-1617.

vládnym rozhodnutím z 18. 2. 1827.⁸ V ďalšom dekréte č. 46 z 3. 4. 1827 rakúska dvorská kancelária upozorňovala na neoprávnené odvážanie cenných starožitných predmetov do cudziny obchodníkmi so starožitnosťami a ich agentmi.⁹ Z tohto hľadiska boli dôležité aj dekréty a nariadenia o archeologických nálezoch – pokladoch. Považovali sa za ne peniaze, šperky a iné drahocennosti, ktoré boli tak dlho ukryté, že nebolo možné zistiť ich pôvodného majiteľa. Podrobnosti súvisiace s objavením a ďalším zaobchádzaním s pokladom upravovali dekréty dvorskej kancelárie č. 970 z 15. 6. 1846 a č. 94 zo 14. 8. 1846, ako aj výnos ministra kultu a vyučovania č. 3343 z 8. 3. 1897.¹⁰ Zvláštne pokyny pre archeologické vykopávky a nálezy vydali v roku 1897 aj ministerstvo vnútra (pri stavbách ciest a kanálov) a sliezka zemská vláda (pri banských prácach).¹¹ Max Dvořák, považovaný za otca modernej ochrany pamiatok, pripravil návrh pamiatkového zákona, pre odpor šľachty a cirkvi sa ho však do začiatku prvej svetovej vojny nepodarilo presadiť. Podarilo sa aspoň zreorganizovať Centrálnu komisiu a M. Dvořák vydal príručku pamiatkovej starostlivosti určenú nielen odborníkom, ale aj širokej verejnosti. Platnosť morálnych dôvodov pamiatkového hnutia sa potvrdzuje aj v dnešnej dobe.¹²

Kompetencia Centrálnej komisie sa do roku 1872 vzťahovala aj na uhorskú časť monarchie. Aj tu však existovali samostatné aktivity, volajúce po ochrane „vlasteneckých pamiatok“, vychádzajúce z radov prírodovedcov, lekárov a inžinierov. Ochrana „svedkov niekdajšej kultúry a slávy“ sa napokon na dlhý čas stala súčasťou archeológie v rámci Archeologickej komisie zriadenej v Budapešti v roku 1858, čo nebolo najlepšie riešenie. „Bola to typická komisia odtrhnutá i od predmetov, ktoré mala zachraňovať, i od problémov, ktoré mala riešiť.“¹³ Situácia sa zlepšila zmenou vedenia ministerstva kultu a vyučovania, ktoré nariadením č. 5371 zo 4. 4. 1872 zriadilo samostatnú Uhorskú dočasnú pamiatkovú komisiu (*Magyarországi műemlékek ideiglenes bizottsága*), premenovanú v roku 1881 na Uhorskú pamiatkovú komisiu (*Műemlékek országos bizottsága*). Až do konca prvej svetovej vojny a rozpadu habsburskej monarchie bola jedinou inštitúciou pamiatkovej starostlivosti na území Slovenska. Ochranu pamiatok vymedzoval zákonný článok o zachovaní umeleckých pamiatok č. XXXIX z roku 1881, ktorý sústredil pozornosť „na všetky stavby v zemi a nad zemou a na ich sochárske, maliarske a umelecko-priemyslové príslušenstvo, ktoré majú hodnotu historickej alebo umeleckej pamiatky, z dôb predhistorických až do začiatku 19. storočia.“¹⁴ Hlavné úlohy Uhorskej pamiatkovej komisie, ktoré plnila pred zánikom monarchie, vyplývali z jej posledného štatútu, ktorý schválil minister kultu a vyučovania výnosmi

⁸ DVOŘÁK, ref.1, s. 1643.

⁹ DVOŘÁK, ref. 1, s. 1618.

¹⁰ Obsah dekrétov podľa: DVOŘÁK, ref. 1, s. 1650-1651.

¹¹ DVOŘÁK, ref. 1, s. 1651.

¹² PETRŮ, Jaroslav. Památková péče jako morální povinnost. In: DVOŘÁK, Max. *Katechismus památkové péče*. Praha : Národní památkový ústav, 2004, s. 183-184.

¹³ JANKOVIČ, ref. 4, s. 15.

¹⁴ Bližšie k tomu: JANKOVIČ, ref. 4, s. 17-30.

č. 41178 v roku 1901 a č. 40204 v roku 1904. K najdôležitejším povinnostiam komisie patrilo vyhľadávanie, evidovanie a popisovanie umeleckých pamiatok, ich triedenie podľa umeleckej a historickej hodnoty, podľa regionálnej dôležitosti alebo tvarovej zvláštnosti, dozor nad nimi, knižné publikovanie poznatkov o hnutelných a nehnuteľných pamiatkach, prebúdžanie a prehľbovanie úcty k pamiatkam a ich zachovanie pre širokú verejnosť. Komisia zároveň považovala za svoju úlohu evidovať a chrániť aj tie pamiatky, na ktoré sa zákon nevzťahoval. Komisia každoročne podávala ministrovi kultu a vyučovania návrh na dotácie na reštaurovanie a obnovu pamiatok, zároveň skúmala a schvaľovala návrhy na reštaurovanie a kontrolovala priebeh reštaurátorských, respektíve obnovovacích prác.¹⁵

Starostlivosť o archívne kultúrne dedičstvo bola v Uhorsku značne roztrieštená. Hlavné slovo v ochrane uhorských písomných pamiatok mal Krajinský archív (*Országos Léveltár*) v Budapešti, ktorý sa staral predovšetkým o štátne archívy pri centrálnych úradoch, teda táto kompetencia sa archívov na území Slovenska priamo netýkala. Ministerstvo vnútra dozeralo na župné archívy, aj keď neboli považované za štátne, ale za samosprávne archívy. Archívy vierohodných miest spadali pod ministerstvo kultu a vyučovania, z titulu príslušnosti problematiky cirkví k tomuto ministerstvu. Minister kultu a vyučovania dozeral aj na mestské, obecné a súkromné archívy, a to prostredníctvom vrchného inšpektora múzeí a knižníc. Uhorská vláda sa reorganizáciou archívniectva zaoberala aj počas vojnových rokov. Jej zámerom bolo vytvoriť pri novozriadených univerzitách zvlášťne regionálne archívy, do ktorých mali byť začlenené najmä župné archívy a archívy vierohodných miest, na čele s profesorom pomocných vied historických na danej univerzite. Pre územie horného Uhorska, teda Slovenska, mala túto funkciu plniť Bratislavská kráľovská Alžbetínska univerzita.¹⁶

Štátny dozor nad múzeami a knižnicami upravovalo cisárske nariadenie z 29. 6. 1907, ktorým bol schválený štatút Uhorského hlavného inšpektorátu múzeí a knižníc (*Múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége*). Prostredníctvom regionálnych inšpektorov dozeral na muzeálne zbierky v štátnych múzeách a tých múzeách, ktoré dostávali od štátu finančnú podporu alebo im štát priamo pomáhal rozmnožovať zbierky darom alebo depozitom. Inšpektori mali navštevovať múzeá, sledovať ich činnosť, spôsob uloženia, ochrany a usporiadania zbierok a podávať o nich správu vrchnému inšpektorovi do Budapešti. Inšpektorát mal tiež organizovať odborné kurzy pre správcov múzeí, sprostredkovať výmenu predmetov, vydávať vedecké práce o spracovávaní zbierok a za účelom ich rozmnožovania mohol vykonávať archeologické vykopávky.¹⁷ Čo sa týka archeologických nálezov, aj uhorský zákonník sa sústredil najmä na úpravu postupu pri nájdení pokladu. K tomu sa vzťahovalo nariadenie uhorského ministerstva vnútra č. 14136 z 29. 5. 1872, nariadenie ministerstva financií o práve na nájdený poklad z 27. 12. 1871,

¹⁵ Preklad štatútu podľa: DVOŘÁK, ref. 1, s. 1677-1680.

¹⁶ DVOŘÁK, ref. 1., s. 1619.

¹⁷ Preklad štatútu podľa: DVOŘÁK, ref. 1, s. 1680-1682.

§ 366 zák. čl. V. trestného zákona z roku 1878 o oznámení nálezu pokladov a platili aj nariadenia dvorskej kancelárie č. 13940 z 26. 9. 1722, č. 1725 z 2. 3. 1798 a č. 18788 z 3. 8. 1813.¹⁸

Toľko v stručnosti o právnom stave v oblasti ochrany kultúrneho dedičstva v Rakúsko-uhorskej monarchii, ktorý prevzala Československá republika recepciou normou pri svojom vzniku v októbri 1918. V konkrétnej podobe sa to prejavilo vo viacerých formách. Najrýchlejšie zareagoval na vznik republiky pražský *C. k. zemský památkový úřad v království Českém*, ktorý už 29. 10. 1918 adresoval list Národnému výboru česko-slovenskému, v ktorom sa zaujímal o svoju budúcu úlohu v novom štáte. V odpovedi z 5. 11. 1918 bol poverený naďalej vykonávať dovtedajšiu agendu.¹⁹ Možno aj pod vplyvom tohto listu reagoval Národný výbor česko-slovenský už druhý deň po prevrate na aktuálnu vojnu a rozpadom ríše poznačenú situáciu a na reálne nebezpečenstvo, ktoré hrozilo pamiatkam kultúrnej hodnoty, zákonom o zákaze vývozu umeleckých a historických pamiatok z územia Československa: „*Všechny umělecké a historické památky jsou pod ochranou Národního výboru a jeho orgánů. Vývoz jejich a zavlčení je zakázáno, a to ať se nalézají v majetku veřejném nebo soukromém, ať jsou v majetku svěřenském či korporací či ústavů, nacházejí se neb nacházely se v území státu československého nebo sem inventárně náležely. Za překročení tohoto nařízení bude trestán vývozce i ten, kdo mu pomáhá, pokutou přiměřenou ceně věcí, jež měly býti zavlčeny neb vyvezeny.*“²⁰ Československá republika mala doslova hneď od prvých hodín svojej existencie záujem chrániť svoje kultúrne dedičstvo a napriek platnosti obdobných rakúskych a uhorských noriem doplnila vznikajúci právny poriadok vlastnou normou.

Stanoveniu najvyššej úradnej kompetencie vo veci ochrany kultúrneho dedičstva sa intenzívne venoval kultúrny výbor²¹ a *Výbor pro ochranu uměleckých památek a přírodních krás*.²² Presný priebeh jeho rokovaní nepoznáme, preto ani nevieme dôvod protichodných návrhov, ktoré vychádzali z pera členov komisie.²³ Výsledkom rokovaní bolo začlenenie celej širokej oblasti kultúry a kultúrneho dedičstva pod

¹⁸ DVOŘÁK, ref. 1, s. 1652-1653.

¹⁹ DVOŘÁK, ref. 1, s. 1620.

²⁰ Zákon č. 13/1918 Sb. zák. a nar. z 29. 10. 1918 o zákaze vývozu umeleckých a historických pamiatok.

²¹ Bol ustanovený pri Národnom zhromaždení československom 15. 11. 1918 na jeho 3. schôdzi. *Národní shromáždění československé 1918 – 1920. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*. [online], [cit. 2. 6. 2013]. Dostupné na internete: <<http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/002schuz/so02001.htm>>.

²² Zriadený 10. 12. 1918 a zrušený 31. 1. 1919. *Národní shromáždění československé 1918 – 1920. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*. [online], [cit. 2. 6. 2013]. Dostupné na internete: <<http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/025schuz/so25001.htm>>

²³ Zloženie členov kultúrneho výboru podľa zápisnice z 3. schôdze Národného zhromaždenia československého 19. 11. 1918: *Dr. Boh. Němec, Machar, Kvapil, Smrčka, Krojher, Malýpetr, F. V. Krejčí, Houser, Šáda, Eksteinová, Dr. Slavík, Dr. Kolísek, St. K. Neumann, Dr. Uhlíř, Zavoral, Dr. Herben. Národní shromáždění československé 1918 – 1920. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*. [online], [cit. 2. 6. 2013]. Dostupné na internete: <<http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/003schuz/so03002.htm>>

Úrad pre správu vyučovania a národnú osvetu,²⁴ ktorý bol podobne ako ostatné najvyššie štátne úrady premenovaný na Ministerstvo školstva a národnej osvety zákonom č. 37/1918 Sb. zák. a nar. o Dočasnej ústave z 13. 11. 1918, ktorým sa zároveň skončilo obdobie prvého ústavného provizória, keď na čele štátu stál Národný výbor česko-slovenský.²⁵ Ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠANO) prevzalo kompetencie rakúskej Cisárskej a kráľovskej centrálnej komisie pre výskum a zachovanie stavebných pamiatok a do štátnych služieb prevzalo všetkých jej pracovníkov na území Čiech. Kompetenciu pražského zemského pamiatkového úradu, s novým názvom *Státní úřad památkový*, rozšírilo na územie celej republiky, vrátane Moravy, Sliezska, Slovenska a Podkarpatskej Rusi, až kým nebudú v týchto krajinách zriadené samostatné úrady. Zároveň boli ešte v roku 1918 menovaní konzervátori pre jednotlivé druhy pamiatok (pre pamiatky prírodné, historické, umelecké, ľudové, hudobné, predhistorické a pamiatky technickej práce).²⁶

Predstavy úzkej skupiny pražských politikov o pokojnom prevzatí štátnej moci v novozriadenej republike sa v plnej miere naplnili len v jej českej časti, menej v moravskej a sliezskej oblasti. Situáciu na Slovensku nemal Národný výbor česko-slovenský vôbec pod kontrolou a o „moc“ sa musel deliť so Slovenskou národnou radou. No aj martinské centrum malo vplyv nanajvýš na bezprostredné turčianske okolie. Rozchod s uhorským panstvom riešil vo väčšine obcí a miest samotný ľud na verejných zhromaždeniach. Zachovanie uhorského úradníckeho aparátu a jeho pokojný prechod do služieb československého štátu, tak ako ho konštituovala recepčná norma, bol len prázdnu ilúziou.²⁷ Pod vplyvom stupňujúceho sa tlaku maďarskej vlády a priameho vojenského ohrozenia slovenského územia sa Praha odhodlala k zásadnému kroku a 10. 12. 1918 bol prijatý zákon č. 64 o mimoriadnych prechodných opatreniach na Slovensku. Zákon pamätal aj na hmotné súčasti kultúrneho dedičstva a ministromi s plnou mocou pre správu Slovenska dával právo zakázať alebo obmedziť ich vývoz zo Slovenska mimo územia Československej

²⁴ Protirakúske nálady siahali tak ďaleko, že zákonom č. 2/1918 Sb. zák. a nar. z 2. 11. 1918, ktorým sa zriaďujú najvyššie správne úrady v štáte československom, neboli zriadené „ministerstvá“, ale „úrady“ ako najvyššie orgány štátnej správy. Bližšie o tom: SCHELLE, Karel. *Organizace Československého štátu v meziválečném období (1918 – 1938)*. Praha : Eurolex Bohemia, 2006, s. 155-156.

²⁵ Bližšie o vzniku Ministerstva školstva a národnej osvety: OROSOVÁ, Martina. *Kultúra alebo národná osveta? Kompetencie Ministerstva školstva a národnej osvety v oblasti kultúry v rokoch 1918–1939*. In: *České, slovenské a československé dějiny 20. století VIII*. Hradec Králové : Historický ústav Filozofickej fakulty Univerzity Hradec Králové, 2013 (v tlači).

²⁶ Výnosom č. 680 n. o. zo dňa 10. 2. 1919 vydalo MŠANO inštrukcie pre činnosť konzervátorov, ktorí boli považovaní za dôverníkov MŠANO a ich úloha bola predovšetkým spravodajská a súpisová. Bližšie k tomu: ŠTONCNER, Petr. *Príspevky k dějinám památkové péče v Československé republice v letech 1918 – 1938*. Část 1. *Vznik nové organizace státní památkové péče v roce 1918*. In: *Zprávy památkové péče*, roč. 64, 2004, č. 5, s. 426-430.

²⁷ Najnovšie k tomu: FERENCŮHOVÁ, Bohumila. *Vznik Československa a začleňovanie Slovenska do nového štátu*. In: *Slovensko v 20. storočí : V medzivojnovom Československu 1918 – 1939*. Bratislava : Veda, 2012, s. 27-30; KRAJČOVIČOVÁ, Natália. *Vnútropolitický vývoj na Slovensku (december 1918 – marec 1920)*. In: *Slovensko v 20. storočí : V medzivojnovom Československu 1918 – 1939*. Bratislava : Veda, 2012, s. 38-53.

republiky: „Zmocněnec vlády má právo vývoz ze Slovenska mimo území Československé republiky zakázati nebo obmeziti, nebo učiniti závislý na podmínkách, jím určených.“ Podrobnejšie špecifikoval predmety vývozu § 12 citovaného zákona, ktorý zakazoval vyviezť či zničiť všetky archívy, múzeá, umelecké zbierky, knižnice, starožitné a umelecké predmety vo verejnom i súkromnom vlastníctve: „Všechny ve veřejném a soukromém majetku se nacházející archivy, musea, umělecké sbírky, knihovny, jakož i starožitné a umělecké předměty z území Slovenska není dovoleno odciziti, ani vyvézti, ani zničiti.“²⁸ Obsah tejto právnej normy bol podobný ako obsah zákona č. 13/1918, ktorý platil v celej republike, a samozrejme naďalej platili aj obdobné uhorské nariadenia. Napriek tomu zákonodarca cítil potrebu zdôrazniť ochranu kultúrno-historických pamiatok na Slovensku osobitným ustanovením. Dôvod bol jednoznačný. Hranice Slovenska v podstate neexistovali, situácia bola nestabilná, takmer v každom regióne dochádzalo k spontánnym ľudovým prejavom nespokojnosti a agresivity. Oprávnené môžeme predpokladať, že účtovanie s nenávideným režimom a jeho predstaviteľmi sa neobišlo bez ničenia hmotných pamiatok, bez ohľadu na ich kultúrno-historickú hodnotu. Štátni zamestnanci, podnikatelia, veľkostatkári, šľachtici, ktorých republika pripravila o tituly, a ďalší priaznivci a verní prívrženci maďarskej vlády hromadne utekali do Budapešti a je pochopiteľné, že so sebou odvážali aj svoj majetok. Ak zákaz vývozu a ničenia archívov, knižníc a umeleckých zbierok na Slovensku musel byť opätovne legislatívne zdôraznený, toto nebezpečenstvo tu reálne existovalo. A zdá sa, že tak rýchlo nepominulo.

„Mimoriadny“ zákon dávajúci ministrovi Šrobárovi takmer neobmedzenú moc bol po konsolidácii pomerov zrušený, ale obsah § 12 našiel podrobné vyjadrenie v nariadení ministra s plnou mocou pre správu Slovenska č. 166/1919 z 10. 11. 1919. Jeho taxácia bola pomerne prísna, pretože ničenie starožitných a umeleckých predmetov, archívov a knižníc, a dokonca predmetov ľudového umenia, bola považovaná za priestupok, za spáchanie ktorého mohol byť uvalený peňažný trest a odňatie slobody do šiestich mesiacov: „Priestupok spácha a trestaný má byť zavretím do 6 mesiacov a peňažitým trestom po 2 000 korún, a ak možno zistiť neoprávnené nadobudnutý zisk, aj ďalším peňažitým trestom až po výšku dvojnásobného obnosu tohto zisku ten, kto staré predmety ľudového umenia alebo v § 12 zák. zo dňa 10. 12. 1918 č. 64 Sb. z. a n. uvedené archívy, knižnice, muzeálne i všetky iné zbierky vedecké alebo umelecké ako aj jednotlivé z prvej polovice 19. stolytia alebo z dôb starších pochádzajúce starožitné a umelecké predmety, a to tak osobitné ako aj tie, ktoré boli snáď súčiastkami budov a ich nemovitého zariadenia z územia Slovenska odcudzí, vyvezie, pokúsi sa vyviezť alebo ničí. Predmety v tomto § označené, o vývoz ktorých bolo pokúsené, majú sa zhabať v prospech štátnych zbierok. Ten, poťažne tie, ktoré prispievajú k znemožneniu vývozu niektorej pamiatky, majú nárok na odmenu, ktorá dohromady činiť má 10% z vyplateného celkového peňažitého trestu. Oprávnenosť tohto nároku posúdiť a likvidovanie od-

²⁸ Zákon č. 64/1918 o mimoriadnych prechodných opatreniach na Slovensku Sb. z. a n. z 10. 12. 1918.

*meny previesť majú postupne vrchnosti v § 2 označené.*²⁹ Trest hrozil aj obchodníkom so starožitnosťami, ktorí v záznamoch o pôvode a nadobudnutí veci uviedli nesprávne údaje.

Zákomom o mimoriadnych prechodných opatreniach na Slovensku akoby odštartoval odlišný legislatívny vývoj v oblasti ochrany slovenského kultúrneho dedičstva oproti západnej časti republiky. Pri úrade ministra s plnou mocou pre správu Slovenska bol na jeseň 1919 zriadený Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku a jeho prednosta architekt Dušan Jurkovič počítal aj s vybudovaním samostatného Vládneho komisariátu pre národnú osvetu na Slovensku, ktorý by bol expositúrou pražského ministerstva pre všetky osvetové otázky na Slovensku. Jeho zriadenie sa nakoniec nerealizovalo a organizácia osvetovej problematiky na Slovensku ostala roztrieštená. Oblasť ľudovýchovy a obecných knižníc mal v kompetencii Referát Ministerstva školstva a národnej osvetu v Bratislave.³⁰ Ochrana pamiatok a prírody a múzejníctvo ostali v pôsobnosti Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku, ktorý bol v roku 1922 premenovaný na Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku. Ako pracovisko pražského Ministerstva školstva a národnej osvetu bol pričlenený k Štátnemu inšpektorátu archívov a knižníc na Slovensku, ktorý vznikol v máji 1919 menovaním Václava Chaloupeckého za štátneho inšpektora archívov a knižníc.³¹ Jeho úlohou bolo presvedčiť sa osobne o stave verejných a súkromných archívov, dozerať na ne a pripraviť ich organizáciu, ktorá by vyhovovala správnym aj vedeckým potrebám.

Nepochybne najdôležitejším nariadením nielen pre ochranu pamiatkového fondu, ale vôbec pre ochranu kultúrneho dedičstva na Slovensku, bolo nariadenie ministra s plnou mocou pre správu Slovenska č. 155/8380-pres. z 20. 10. 1919 o právomoci Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku, ktorému sa priznávala kompetencia Uhorskej pamiatkovej komisie (§ 19 – § 24 zákona č. XXXIX:1881 a nariadenie uhorského ministerstva kultu a vyučovania č. 41178/1901), ako aj Uhorského hlavného inšpektorátu múzeí a knižníc (nariadenie z 29. 6. 1907). Autorom textu bol právnik a historik umenia Jan Hofman. Vládny komisariát, respektíve Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku mal pomerne široké právomoci najmä vo vzťahu k nehnuteľným stavebným pamiatkam. Všetky slovenské úrady vykonávajúce výkon štátnej správy v prvom stupni mohli rozhodovať v prípade akýchkoľvek akcií (búranie, prestavba, úprava fasády a pôdorysu, úprava okolia) týkajúcich sa pamiatok len na základe jeho dobrozdania. Tieto kompetencie, neustále spochybňované slovenskými úradmi a najmä stavebnými podnikateľmi, potvrdil aj nález Najvyššieho správneho súdu

²⁹ Nariadenie ministra splnomocneného pre správu Slovenska č. 166/1919 z 10. 11. 1919, Úradné noviny č. 34 až 35, 18. 11. 1919, roč. 1919.

³⁰ OROSOVÁ, Martina. Osveta a ľudovýchova v kompetencii Referátu Ministerstva školstva a národnej osvetu v Bratislave v rokoch 1919 – 1939. In: *Premeny v školstve a vzdelávaní na Slovensku (1918 – 1945)*. KÁZMEROVÁ, Ľubica (ed.) Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 35-37.

³¹ OROSOVÁ, Martina. Organizácia ochrany pamiatok v medzivojnovom období. In: *Pamiatky a múzeá : Revue pre kultúrne dedičstvo*, roč. 58, 2009, č. 4, s. 2-6.

z roku 1926. Týkalo sa to najmä spolurozhodovania v stavebných a územných konaniach, pričom ochrana sa nevzťahovala len na samotné budovy postavené pred rokom 1850, ale aj na úpravu verejných priestorov, reguláciu riek, prírodné krásy a geologické útvary, ako aj na komunikačné, melioračné a priemyselné práce. Právom „spolurozhodovať“ vo všetkých veciach týkajúcich sa priamo alebo nepriamo pamiatok sa slovenský pamiatkový úrad zásadne líšil od pamiatkových úradov v Prahe a Brne, ktoré túto právomoc nemali. Štátny referát mal zároveň vykonávať dozor nad múzeami a knižnicami, verejnými, cirkevnými a cechovými zbierkami, nad vývozom pamiatok, obchodom so starožitnosťami, archeologickými vykopávkami a mal tiež organizovať vedecký výskum a dokumentáciu pamiatok. Čiže kompetencie, ktoré dnes prináležia viacerým pamäťovým a úradným korporáciám.

Veľmi progresívne bolo ďalšie rozšírenie nariadenia č. 166/1919, ktoré prišlo v roku 1921. Okrem vývozu a zničenia sa za trestné považovala tiež derilická predmetu [úmyselné vzdanie sa vlastníctva, pozn. aut.], „*úmyselné zanedbávanie pečlivosti o predmet a každá premena pamiatky, ktorá je nenapraviteľnou ujmou umeleckej hodnoty*“.³² Vládny komisariát na ochranu pamiatok mal tiež rozhodovať o premiestnení predmetov a zbierok bez ohľadu na to, či sú majetkom štátu, obce, cirkvi, iných verejných korporácií, fideikomisov alebo súkromníkov. Pozoruhodný bol tiež § 3 o založení katastra pamiatok. Pod pamiatkami sa pritom nerozumieli len nehnuteľnosti, ale aj hnutelné predmety vo verejných alebo súkromných zbierkach. Ich evidenciou mal byť daný základný predpoklad ich ochrany. Vlastníci boli povinní do šiestich mesiacov od vyhlásenia nariadenia zaslať Vládnemu komisariátu zoznam, v ktorom mal byť predmet odborne označený, aby jeho totožnosť mohla byť presne zistená. Pochybujeme však, že niektorý majiteľ tento predpis dodržal. Iná bola situácia v otázke vývozu pamiatok. Zo zachovaných archívnych dokumentov vieme, že vývoz umeleckých predmetov sa nakoniec stal významnou súčasťou agendy pamiatkových úradov (na východnom Slovensku, od Liptovskej župy na východ, a Podkarpatskej Rusi túto funkciu plnilo Východoslovenské múzeum v Košiciach). Ministerstvo obchodu totiž v roku 1925 uvoľnilo dovoz a vývoz medirytín, oceľorytín, kameňotlačí, drevorytov, malieb na dreve, kovoch, plátne a kameni, sôch a reliéfov.³³ Colné úrady museli v zmysle vyhlášky ministerstva financií žiadať od vývozcov potvrdenie od príslušného pamiatkového úradu, že vec, ktorá má „na prvý pohľad“ charakter umeleckej alebo historickej pamiatky (obrazy, grafiky, sochy, rezby, nábytok, textilie, staré tlače, staré rukopisy, archíválie, mince, prírodovedecké a národopisné zbierky, skameneliny a pod.), nie je pamiatkou v zmysle zákona č. 13/1918 a môže byť vyvezená za hranice republiky.³⁴ Do podozrenia z neoprávneného vývozu sa dostávali najmä starožitníci a obchodníci s umením. Vládny komisariát a Inšpektorát archívov a knižníc mali na Slovensku navyše kompetenciu robiť revízie obchodov so starožitnosťami a žiadať od „vetešníkov“ evi-

³² Nariadenie ministra s plnou mocou pre správu Slovenska č. 24/21 pres. 4686 zo 16. 7. 1921.

³³ Vyhláška ministerstva obchodu č. 116.028 z 9. 5. 1925, doplnená 25. 5. 1925 o sochy a reliéfy.

³⁴ Vyhláška ministerstva financií č. 97.359 z 21. 7. 1925 vydaná pre všetky colné úrady.

denciu o pôvode starožitností.³⁵

Konkrétne problémy, ktoré prinášal život, na prvý pohľad zdanlivo nesúvisiace s kultúrnym dedičstvom, upravovali zvláštne predpisy týkajúce sa aj pamiatok. Jednotlivé paragrafy v týchto normách nie sú dnes veľmi známe a tak trochu vyvracajú stále opakovaný názor o nezabezpečení ochrany kultúrneho dedičstva v minulosti. V stručnosti si pripomeňme aspoň niektoré.

Najväčšími vlastníkmi predmetov s kultúrno-historickou hodnotou boli v Uhorsku popri cirkvi príslušníci aristokracie, ktorí vznikom republiky stratili svoje výsadné postavenie. Po strate titulov a politickej moci nasledovala strata obrovského pozemkového vlastníctva v prvej pozemkovej reforme, teda parcelácii veľkých plôch poľnohospodárskej a lesnej pôdy. Väčšina vlastníkov tejto pôdy, veľkostatkárov a podnikateľov, vo feudálnych časoch zemepánov, mala v centrách svojich majetkov vidiecke rezidencie, kúrie, kaštiele a hrady, ktoré boli často priam preplnené umeleckými predmetmi, obrazmi, knihami, prírodovednými a inými zbierkami.³⁶ Československá republika, vzniknutá na troskách polofeudálnej monarchie na demokraticko-republikánskych princípoch, siahala na súkromný majetok naozaj len v prípadoch ohrozujúcich štátnu bezpečnosť. Práve z tohto dôvodu boli skonfiškované všetky majetky habsbursko-lotrinského rodu.³⁷ Pozemková reforma nebola chápaná ako konfiškácia. Zákony o pozemkovej reforme pamätali aj na vidiecke rezidencie, sprevádzané budovami s hospodárskou funkciou, obklopené anglickými krajinárskymi parkami. Údržba bohatých rezidiencií zo zisku plynúceho z pozemkového vlastníctva, ale aj nerušený základný chod hospodárstva na veľkostatku bol dôvodom existencie § 11 v zákone č. 215/1919, ktorý vlastníkom pôdy dával možnosť ponechať si 150 ha ornej alebo 100 ha lesnej pôdy, prípadne s ohľadom na existujúce podniky, zásobovanie miest alebo iné dôvody všeobecného blaha mohlo byť zo záboru vyčlenených až 500 ha pôdy.³⁸ Na toto ustanovenie nadviazali ďalšie predpisy. V § 20 tzv. prídelového zákona č. 81/1920 sa pozemkovému úradu ukladá povinnosť, aby pri prídeloch dbal na to, aby neboli narušené prírodné krásy a ráz krajiny a nevznikli ujmy na prírodných, historických a umeleckých pamiatkach. Pozemkový úrad mohol zabezpečiť, aby pozemky, na ktorých sú parky, historické pamiatky a okolie s nimi súvisiace, alebo miesta, kde je

³⁵ V zmysle § 3 nariadenia č. 166/1919, ref. 26.

³⁶ Bližšie o tom: OROSOVÁ, Martina. Osudy rezidiencií vyššej šľachty a ich zbierok po roku 1918 a po roku 1945. In: *Magnátske rody v našich dejinách 1526 – 1948*. Almanach Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti FEDERMAYER, Frederik (ed.). Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2012, s. 312-331.

³⁷ Konfiškácia habsbursko-lotrinského majetku vyplývala z článku 208 Saintgermainskej mierovej zmluvy: Mierová zmluva medzi mocnosťami spojenými a združenými a Rakúskom podpísaná v Saint-Germain-en-Laye 10. 9. 1919. Prevzatie majetkov, ktoré pripadli Československej republike, bolo upravené v zákone č. 133/1921 Sb. zák. a nar. Bližšie o tom: OROSOVÁ, Martina. Zánik šľachtického sveta na Slovensku (1918 – 1948). In: *Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století*. HAZDRA, Zdeněk – HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan (eds.). Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2011, s. 93-106.

³⁸ Zákon č. 215/1919 Sb. z. a n. zo 16. 4. 1919 o zabraní veľkého majetku pozemkového.

zachovaný pôvodný charakter krajiny, boli vlastníkov ponechané ešte navyše okrem určenej výmery. Vlastník sa však musel podrobiť podmienkam pozemkového úradu, respektíve jednotlivých ministerstiev napríklad v tom, že musel tieto miesta sprístupniť verejnosti, vedeckým a umeleckým pracovníkom alebo ich musel využívať na nejaký iný „ľudomilný“ účel.³⁹ Podmienky mohli byť stanovené veľmi podrobne a o ich rozsahu rozhodoval Štátny pozemkový úrad spravidla na základe protokolárneho vyšetrenia Ministerstva školstva a národnej osvety. Dbalo sa najmä, aby bola zabezpečená základná údržba a protipožiarna ochrana zámockých budov a akákoľvek ich oprava alebo adaptácia musela byť schválená príslušným pamiatkovým úradom. Hradné zrúcaniny mali byť udržiavané v pietnom stave, sprístupnené verejnosti, chránené pred svojvoľným poškodzovaním a konzervované podľa pokynov pamiatkového úradu. V dobrom a nezmenšenom stave mali byť udržiavané zámocké parky, nesmeli sa v nich stavať alebo inak meniť ich využitie. Taktiež mali byť podľa návštevného poriadku prístupné verejnosti. Zvlášť boli chránené vzácne stromy, aleje a zvieratá (jazvec, výr, rároh, sokol sťahovavý, rys, medveď, divá mačka). Svojvoľná činnosť sa zakazovala aj v lesoch ponechaných pôvodným majiteľom, najmä v tých, ktoré sa využívali turisticky, pričom majiteľ musel strpieť vyznačenie turistických trás a chodníkov. Zaujímavým vývojom prešla podmienka o vykopávkach, ktoré podľa predstavy MŠANO mohol na veľkostatkoch robiť len Štátny archeologický ústav. V zmysle nálezu Najvyššieho správneho súdu však ochrana dosiaľ neobjavených archeologických pamiatok a zákaz vykopávok nemali v § 20 prídelového zákona oporu.⁴⁰ Je známe, že vlastníci pozemkov, ktorých sa reforma týkala, chápali celý proces prideľovania ich pôdy žiadateľom, bezzemkom a drobným roľníkom, ako diskrimináciu a všemožne sa proti reforme bránili.⁴¹ Na podmienky stanovené pozemkovým úradom a MŠANO buď vôbec nepristúpili, snažili sa ich zbaviť, alebo ich nedodržiavali či svojvoľne porušovali. To viedlo Štátny pozemkový úrad k vydaniu obežníka, v ktorom sa vysvetľuje účel § 20 prídelového zákona, ktorým je zaistiť, aby scudzením, prevodom, delením alebo nútenou dražbou ponechaných pozemkov, neboli narušené prírodné krásy, pôvodný ráz krajiny, prírodné, historické a umelecké pamiatky, a aby neboli marené stanovené podmienky ochrany, udržiavania, prístupnosti verejnosti určených krás, plôch, budov a pamiatok.⁴² Vlastníci rôznych budov, ktoré MŠANO určilo ako pamiatkové, s obľubou spochybňovali pojem „pamiatka“ a považovali svoje domy za obyčajné stavby bez historickej či umeleckej hodnoty. V tomto prípade Najvyšší správny súd rozhodol, že na posúdenie toho, čo je, alebo nie je pamiatkou je potrebný znalecký posudok, keďže ide o otázky, ktoré si žiadajú odborné znalosti a na ich zodpovedanie nestačia všeobecné skúsenosti štátnych úradníkov. Ako znalci zvyčajne figu-

³⁹ § 20 zákona č. 81/1920 Sb. z. a n. z 30. 1. 1920, tzv. prídelový zákon.

⁴⁰ Nález Najvyššieho správneho súdu č. 8028 z 18. 5. 1933. Podľa: DVOŘÁK, ref. 1, s. 1632.

⁴¹ KRAJČOVIČOVÁ, Natália. *Slovensko na ceste k demokracii*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2009, s. 243.

⁴² Obežník Štátneho pozemkového úradu č. 18.877 pres. z 15. 6. 1933. In: *Pozemková reforma*, roč. XIV, 1933, č. 5-6, s. 115.

rovali pracovníci pamiatkových úradov, ktorí v tomto prípade vystupovali nielen ako „obyčajní“ súdni znalci, ale ako zástupcovia verejného záujmu.⁴³ Povinnosť chrániť pamiatky mali aj noví prídelcovia pôdy, pokiaľ sa na ich pozemku nachádzala historická stavba, okrasné stromy a pod. Stavby nesmeli zbúrať či prestávať, stromy nesmeli vyrúbať a tiež museli dodržiavať podmienky stanovené pozemkovým úradom alebo MŠANO. O tom, že skutočnosť mala od ideálu v predstavách zákonodarcu naozaj ďaleko, svedčí výnos Štátneho pozemkového úradu z 27. 3. 1924 určený obvodným úradovniam, v ktorom upozorňuje, že prídeloví komisári nevenujú náležitú pozornosť ochrane pamiatok a prírodných krás. Problémom bolo najmä rúbanie rázovitých stromoradií, alejí a jednotlivých solitérnych stromov.⁴⁴ V podobnom duchu reagovala na situáciu Trenčianska obvodná úradovňa, ktorá už v roku 1923 vydala obežník, aby sa svojvoľné odstraňovanie stromov potrestalo odobratím prídelu a zaplatením náhrady za drevo vyťatých stromov.⁴⁵ Situácia v porušovaní zákonom stanovených a v prídelových listinách vymenovaných podmienok na ochranu historických a najmä prírodných pamiatok sa nezlepšila ani za desať rokov. Naopak, priam alarmujúco vyznieva výnos zemského úradu v Prahe z 10. 10. 1933 určený všetkým okresným úradom a magistrátu hlavného mesta Prahy. Konštatuje sa v ňom, že drobní prídelcovia nielenže nedodržiavajú podmienky stanovené v prídelových listinách, ale na ich obchádzanie a porušovanie používajú rôzne najrafinovanejšie a najkrutejšie spôsoby. Keď nemôžu stromy a aleje priamo vyrúbať, polievajú ich žieravinami, horúcou vodou, navrtávajú stromy a vlievajú do nich kyselinu karbolovú, krúžkujú a podrezávajú ich pod zemou, nasekávajú korene a pod. Táto devastácia krajiny nadobudla najmä v Čechách taký rozsah, že spôsobila úplnú zmenu pôvodného krajinného rázu a vzbudila rozhorčené protesty celej verejnosti.⁴⁶

Prírodných pamiatok, respektíve pozemkov, na ktorých stáli pamiatkové budovy, sa týkali aj niektoré ustanovenia katastrálneho zákona č. 177 z roku 1927. Predovšetkým mal byť celý pozemkový kataster vedený tak, aby bol zároveň pomôckou pre vedecké bádanie a ochranu pamiatok, teda pri každej parcele malo byť ustanovenie, či sa na nej nachádza prírodná alebo iná pamiatka.⁴⁷ Príslušný pamiatkový úrad bol podľa § 54 katastrálneho zákona pri každom katastrálnom meraní a konaní povinný dodať katastrálnemu meračskému úradu výpis z oficiálneho súpisu pamiatok a nahlasovať každú zmenu, ktorá sa mala zaznamenať v katastri. K naplneniu tohto ustanovenia však nemohlo dôjsť, keďže „oficiálny súpis pamiatok“, aspoň na Slovensku, neexistoval a zápisy sa mali vykonávať podľa vyjadrení znalcov pamiatok, ktorých mali pamiatkové úrady vysielieť ku katastrálnym konaniam. Je otázne, či sa nejaký zápis pamiatky do katastra vykonal, zatiaľ nepoznáme nija-

⁴³ Nález Najvyššieho správneho súdu č. 6453 z 10. 5. 1922. Podľa: DVOŘÁK, ref. 1, s. 1632.

⁴⁴ Výnos Štátneho pozemkového úradu č. 27.531 z 27. 3. 1924. Podľa: DVOŘÁK, 1934, s. 1633, ref. 1.

⁴⁵ Obežník Trenčianskej obvodnej úradovne č. 13.417 z 15. 9. 1923. Podľa: DVOŘÁK, ref. 1, s. 1633.

⁴⁶ Výnos zemského úradu v Prahe č. 407.674 ai 1933 z 10. 10. 1933. Podľa: DVOŘÁK, ref. 1, s. 1633-1634.

⁴⁷ Katastrálny zákon č. 177/1927 zo 16. 12. 1927 Sb. z. a n., platný od 1. 1. 1928, § 3, ods. 2.

ký konkrétny prípad. Nadčasovo a priekopnícky vyznievajú vysvetľovacie predpisy vydané k tomuto zákonu vládnym nariadením č. 64 z roku 1930,⁴⁸ doplnené výnosom ministerstva financií pre finančné riaditeľstvá v Prahe, Brne, Bratislave a Užhorode.⁴⁹ Týkajú sa názvov obcí, chotárnych častí a iných pomenovaní, ktoré mal katastrálny úrad vyznačiť na mapách a v pozemkovom katastri v tej podobe, v akej sa zachovali v „lidovom podaní“, pokiaľ nemajú hanlivý alebo urážlivý význam. Pri zapisovaní pozemkových tratí sa malo prihliadať k „orientaci, historii, jazykozpytu a národopisu (folkloru)“. Účelom týchto pokynov bolo vybudovať z pozemkového katastra nielen orientačnú pomôcku, ale aj cenný prameň pre bádanie o historickom osídlení územia, o pôvodnom zamestnaní obyvateľstva, o vývoji jazyka a pod. V „reči ľudu“ sa mali zapisovať aj pomenovania lesných rezervácií, národných parkov, chránených lesov, ale aj božie muky, pamiatky, pamätné stromy a pod. Obrovské pozemkové vlastníctvo bývalých šľachtických rodov na území Československa nebolo vždy len vo výlučnom vlastníctve jednej osoby, ale často išlo o nehnuteľný majetok prináležiaci k tzv. fideikomisu, ktorý mal zverený jeden člen rodiny, mohol ho užívať, ale nemohol ním úplne voľne disponovať (predať, rozdeliť, zastaviť, zaťažiť dlhmi, odkázať nemanželským deťom atď.) bez súhlasu ostatných príslušníkov rodiny. Šľachtické rody si tým zaistili trvalé vlastníctvo určitého majetku, najmä pozemkov, a teda trvalé vysoké sociálne postavenie.⁵⁰ Právny inštitút fideikomisu, čiže nescudziteľný spôsob vlastníctva určitého majetku, bol zrušený zákonom č. 179/1924.⁵¹ Netreba zdôrazňovať, že súčasťou fideikomisného majetku najväčších šľachtických rodov boli aj rozsiahle umelecké a historické zbierky, archívy, knižnice a registratúry, ktoré sa tak tiež ocitli v nebezpečenstve. Podľa dohody členov rodiny prešiel majetok na konkrétneho výlučného vlastníka, ktorého dispozičné práva teraz obmedzil štát, a síce zákazom vývozu cenných predmetov z republiky, zákazom ich predaja bez súhlasu MŠANO, príkazom zaistiť bezpečnosť a celistvosť zbierok, pričom MŠANO malo zaistiť spísanie inventáru hodnotných predmetov odbornými zncalcami. Za nedodržanie týchto predpisov hrozil vlastníkovi trest do 100 000 Kčs alebo väzenie do troch mesiacov. Ako však konštatuje autor citovanej state ešte v roku 1934, „*ustanovení těchto nebylo možno dosud náležite využiti*“.⁵²

Neboli to však len reštriktívne zákony, ktorými sa štát staral o svoje kultúrne dedičstvo. Pozitívnu motiváciu prinášali niektoré výnimky z daňových zákonov, ktoré by mohli byť inšpiráciou aj pre našich súčasných zákonodarcov. Na odporúčanie

⁴⁸ Vládné nariadenie č. 64/1930 Sb. z. a n. z 23. 5. 1930 – vysvetľovacie predpisy ku katastrálnemu zákonu.

⁴⁹ Výnos ministerstva financií č. 3787/1933 z 2. 6. 1933. In Vestník MŠANO, V, 1933, s. 244. Vydaný po dohode s ministerstvami vnútra, spravodlivosti, MŠANO, národnej obrany, poľnohospodárstva a verejných prác. Platili pre všetky správne úrady.

⁵⁰ KADLEC, Karel. Heslo Fideikommiss. In: *Ottův slovník naučný*. Devátý díl. Praha : J. Otto, 1895, s. 171-173.

⁵¹ Zákon č. 179/1924 Sb. z. a n. z 3. 7. 1924 o zrušení svěřenství, § 17.

⁵² DVOŘÁK, ref. 1, s. 1636-1637.

MŠANO mohli byť kaštiele, vily, lovecké zámočky a iné historické a umelecky cenné stavby, ktoré neboli užívané celkom ani štyri mesiace v roku a boli riadne udržiavané, oslobodené od 30 % zvýšenia triednej dane pre prepychové budovy.⁵³ Ministerstvo financií mohlo od domovej dane oslobodiť historické budovy, ktoré nikto nepoužíval, ako aj budovy múzeí. Čiastočné oslobodenie od dane sa mohlo povoliť pri úplnej alebo čiastočnej prestavbe starého domu, ak nebolo použité staré murivo. Oslobodenie však platilo aj pri zachovaní niektorej časti starého muriva, ak to nariadil pamiatkový úrad. Z príjmov z budov mohli byť zrazené skutočne vynaložené náklady na údržbu neobývanej alebo neužívanej historickej stavebnej pamiatky, ak pamiatkový úrad potvrdil, že tieto náklady boli nevyhnutné.⁵⁴

Pre ochranu nehnuteľných pamiatok, ako aj kultúrnej krajiny (dobovým jazykom „domoviny“) boli dôležité stavebné poriadky. Zoznam stavebných poriadkov miest, respektíve žúp platných pred rokom 1918 bol uverejnený v publikácii *Sbírka zákonů, nařízení a předpisů pro státní službu stavební*, ktorú vydalo ministerstvo verejných prác v roku 1924. Viaceré smernice upozorňovali stavebné a iné úrady na potrebu súčinnosti ich konania s pamiatkovým úradom.⁵⁵ Malebnosť a krása krajiny, historických pamiatok a umeleckých stavieb mala byť chránená aj pri stavbe elektrických vedení a telegrafov.⁵⁶

Za súčasného stavu bádania v problematike medzivojnovnej ochrany kultúrneho dedičstva nevieme zodpovedne odpovedať na otázku, nakoľko sa táto pomerne pokroková právna úprava zameraná na ochranu slovenského kultúrneho dedičstva skutočne uplatňovala v praxi. Politika pražského centralizmu nedovoľovala a neumožňovala riešenie akútnych slovenských problémov potrebnými prostriedkami. Tak to bolo aj v prípade slovenského kultúrneho dedičstva, ktorého ochrana, legislatívne pomerne dobre zabezpečená, bola úplne závislá od prostriedkov, ktoré jej fakticky vyčlenili ústredné orgány v Prahe. Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku, Inšpektorát archívov a knižníc, ako aj bratislavský Referát MŠANO boli podriadené priamo pražskému Ministerstvu školstva a národnej osvety, ktorý im určoval systematizované miesta pre všetkých zamestnancov, prideloval im ročný rozpočet, s ktorým mohli hospodáriť len so súhlasom MŠANO, kontroloval a riadil ich činnosť často aj v banálnych záležitostiach. Autorita týchto v mnohom nepružných a od Prahy závislých inštitúcií s prevahou českých zamestnancov na emancipujúcom sa Slovensku postupne klesala. Na „špecifické slovenské pomery“ sa sťažovali osvetoví aj vedeckí pracovníci, každodenne bojujúci so slovenskými úradmi, súkromnými spoločnosťami i jednotlivými občanmi. Čoraz častejšie za-

⁵³ § 162 zákona č. 76/1927 Sb. z. a n. z 15. 6. 1927 o priamych daniach.

⁵⁴ § 127, § 128 vládneho nariadenia č. 175/1927 Sb. z. a n. z 20. 12. 1927 – vykonávací predpis k zákonu o priamych daniach.

⁵⁵ Napr. Obežník Prezídia ministra splnomocneného pre správu Slovenska č. 1121/1921-prez. z 29. 1. 1922; Obežník Referátu verejných prác v Bratislave č. 4804-I-1922 o vybavovaní vecí, týkajúcich sa cirkevných budov na Slovensku; Dekrét ministerstva verejných prác č. 62107-II zo 16. 1. 1922 o súčinnosti štátnych úradov technických s referátom na ochranu pamiatok.

⁵⁶ Zákon č. 438/1919 Sb. z. a n. z 22. 7. 1919 o štátnej podpore pri začatí sústavnej elektrifikácie; zákon č. 33/1922 Sb. z. a n. z 27. 1. 1922 o telegrafoch.

znievali aj hlasy, a to nielen na Slovensku, volajúce po pamiatkovom zákone, ktorý by zabezpečoval ochranu kultúrneho dedičstva jednotne v celom štáte.

Ministerstvo školstva a národnej osvety v Prahe už od 20. rokov 20. storočia intenzívne pracovalo na príprave pamiatkového zákona. Odborná verejnosť sa v zásade zhodovala na základných princípoch zákona, ktorý mal byť spoločným pre historické aj prírodné pamiatky. Právny podklad ochrany pamiatok mal predovšetkým jasne definovať pojem pamiatky, stanoviť zásadu, že ochrana pamiatok je verejným záujmom, a teda štát vytvára predpoklady na realizovanie ich ochrany, zákon mal určiť kompetencie pamiatkových úradov a ich vzťah voči iným orgánom verejnej správy, práva a povinnosti vlastníkov či správcov pamiatok a dôsledky v prípade neplnenia povinností, spôsob pasportizácie a evidencie pamiatok, spôsob ako pamiatku chrániť a pred čím, proti komu môže štát túto starostlivosť uplatňovať, za akých podmienok a do akej miery, aké má pritom práva, kedy pamiatka prestáva byť pamiatkou, vyvlastňovanie pamiatok v prospech štátu, mal venovať pozornosť verejným a súkromným zbierkam, ich odbornému štúdiu a finančným úľavám pre majiteľov zbierok. Zvláštne ustanovenia sa mali týkať archeologických vykopávok, nálezov a dôležitých lokalít, možnostiam odborného výskumu pamätných miest, zabezpečeniu nálezov pred stratou alebo vyvezením do zahraničia. Na to mali nadväzovať oprávnenia dozerať na vývoz pamiatok a obchod so starožitnosťami. Osobitne mala byť špecifikovaná ochrana prírodných pamiatok (jaskyne, vzácne rastliny a živočíchy, chránené územia, rezervácie, parky). Rozsah zákona vo svojom prípravnom štádiu sa teda v podstate zhodoval s dnešným ponímaním ochrany pamiatkového fondu. Komplikovaná nebola ani tak samotná príprava textu zákona, ale skôr pripomienkové konanie, v rámci ktorého bolo nutné zosúladiť predstavy a požiadavky ostatných rezortov. Dokumenty Ministerstva školstva a národnej osvety v Prahe svedčia o tom, že aj v tejto veci bolo možné nájsť konsenzus.⁵⁷

Prečo sa teda pamiatkový zákon nakoniec predsa len neobjavil v parlamente? Prečo v protokoloch zo zasadnutí Národného zhromaždenia nachádzame len okolo 12 záznamov týkajúcich sa kultúry a osvety?⁵⁸ Nazdávame sa, že predovšetkým chýbala politická vôľa. V širokom spektre politických strán súperiacich o moc sa nenašiel líder, ktorý by programovo presadzoval nutnosť legislatívneho zabezpečenia ochrany kultúrneho dedičstva „československého“ národa. Tak ako bola kultúra na chvoste štátneho rozpočtu, tak sa priority spoločnosti, najmä v čase hospodárskej krízy, vo všeobecnosti pohybovali v úplne inej ako kultúrnej rovine. Československému štátu sa nepodarilo posunúť kultúru do polohy dôležitej súčasti života spoločnosti a vyjadriť túto dôležitosť zásadným legislatívnym opatrením.

---

⁵⁷ *Osnova zákona o památkách*. Praha : Ministerstvo školství a národní osvěty, 1934, 54 s. Pozri tiež: Národní archiv Praha, fond Ministerstvo školství a národní osvěty, 1918 – 1946.

⁵⁸ Pozri záznamy zo zasadnutí Národného zhromaždenia československého 1918 – 1920 a Národného zhromaždenia republiky Československej 1918 – 1939. *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna* [online], [2. 6. 2013]. Dostupné na internete: <<http://www.psp.cz/eknih/index.htm>>

Ochrana kultúrneho dedičstva tak bola ponechaná na vôli občana. Čo vôbec nie je zanedbateľný fakt. Keď sa oslobodíme od prísne etatistického chápania ochrany kultúrneho dedičstva, ktoré glorifikuje úlohu štátu a do jeho kompetencií a zodpovednosti vkladá všetky činnosti spojené s týmto ušľachtilým poslaním, dostaneme obraz demokratickej spoločnosti, ktorá umožňuje občanom realizovať vlastné aktivity aj na poli kultúry. Tak zistíme, že popri dvoch štátnych múzeách existujú ďalšie mestské a spolkové múzeá, že zrucaniny slovenských hradov konzervujú nadšenci z Klubu československých turistov, že farníci sa dokážu vyzbierať na renováciu svojho kostola, že vzdelávacie a osvetové spolky vydávajú odbornú literatúru, ktorá supluje úlohy štátom nepodporovaného výskumu.

Slovenská kultúra a veda sa v medzivojnovom období nepochybne posunula vpred veľmi výrazne a pozitívne. V úrovni legislatívneho zabezpečenia ochrany kultúrneho dedičstva Slovensko nijako výrazne nezaostávalo. Právny poriadok prvej Československej republiky na viacerých miestach proklamoval ochranu kultúrnych hodnôt a považoval ju za verejný záujem. Charakter týchto právnych predpisov vyjadroval vtedy platné spoločenské podmienky a potreby a bolo by chybou absolutizovať ich dnešnými meradlami. Ak napriek tomu dochádzalo k úbytkom jednotlivých chránených prvkov, ak zlyhala efektívna realizácia kultúrnych hodnôt v praxi, nebola to ani tak vina neexistencie právnych predpisov, ako skôr nízke právne povedomie nielen širokej verejnosti, ale aj príslušných úradov. Právo samo o sebe nedokáže zabrániť svojmu zneužitiu či obchádzaniu. A právom nie je možné ani nemenne a neodvolateľne konzervovať akokoľvek vznešené hodnoty. Občianske práva slobody, rovnosti a spravodlivosti boli pretavené do práva slobodne sa združovať, čo obyvatelia Československa bohato využívali aj v oblasti ochrany kultúrneho dedičstva.⁵⁹

Napokon ani Európa a svet zatiaľ nijako výrazne nepociťovali potrebu zaoberať sa ochranou kultúrneho dedičstva. Európania museli získať obludnú skúsenosť druhej veľkej vojny, ktorá kobercovým bombardovaním v okamihu zmietla z povrchu zemského starobylé mestá starého kontinentu. Až potom sa začali formulovať charty a deklarácie na ochranu európskeho a svetového kultúrneho dedičstva, ku ktorým sa pripájajú aj súčasné Slovensko.

The legislative framework of the protection of cultural heritage in 1918-1939 Czechoslovakia

Summary

The interbellum Czechoslovakia (1918-1939) understood the concept of cultural heritage very similarly to the way it is understood now, with one minor distincti-

⁵⁹ GAJDOŠOVÁ, Martina. Združenia a právo slobodne sa združovať. Bratislava : C. H. Beck, 2013, s. 101-104.

on: for “kultúrne dedičstvo” (“cultural heritage”), the period usage would substitute “pamiatky” (a catch-all term for objects and artifacts of historical and cultural significance, including those of immovable nature). Legislature governing museums and their collections, natural heritage and other objects with significance for cultural history of historical, artistic, archival, bibliographic and archeological nature was based on the idea that the protection of such objects is in the public interest and thus the responsibility of the government. The incorporation of relevant Austrian and Hungarian law into Czechoslovak legislation resulted in the creation of a complicated legal system, but on the other hand, Czechoslovakia inherited on of the most advanced organization of the protection of cultural heritage which was created and implemented in Vienna in the first half of the 19th century and in Budapest in 1870s.

First Czechoslovak legislation applicable to the territory of Slovakia (in the form of decrees promulgated by the Ministry Plenipotentiary for the Administration of Slovakia) was adopted in response to the very acute danger of cultural plunder and destruction of cultural heritage in the turbulent post-war years. The institutions tasked with the preservation of cultural heritage performed these tasks in accordance with legislation which determined their reach and powers. The most important of such measures was Decree 155/1919 which gave the Government Commissariat for the Protection of Objects and Artifacts of Cultural Significance broad powers in protecting cultural heritage when acting in conjunction with local administration. Measures dedicated to the protection of historical and natural cultural heritage were also included in seemingly unrelated legislation, such as the land reform or the land registry legislation and construction-related by-laws adopted by cities and regions. Tax breaks for owners of historically or culturally significant objects were a popular measure to ensure the protection of cultural heritage in private ownership.

The legislation adopted by interbellum Czechoslovakia was a product of its age and at this point, it is difficult to determine how and to what extent were the provisions of laws governing the protection of the cultural heritage actually implemented. Records of the National Diet do not shed much light on this question, as issues of cultural import rarely appeared on the table and the yearly budget only allocated a modest amount of resources towards preserving and protecting cultural heritage. The situation in Slovakia was complicated by the fact that financially, the government institutions were entirely dependent on the central government in Prague. The task of safeguarding their national cultural heritage thus fell to the citizens of the republic for which the democratic society of pre-WWII Czechoslovakia provided foundation and support.